

συζήτηση με τη Λιλή Ζωγράφου

ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

«Εκλείσαν τό φθινόπωρο είκοσι χρόνια απ' τό θάνατο του Ν. Καζαντζάκη, μίς από τίς σημαντικότερες φυσιογνωμίες των νεοελληνικών γραμμάτων, πού οι περισσότεροι από μίς έχουν γνωρίσει από τά έφηβικά τους χρόνια κιόλας. Τό έργο του Καζαντζάκη έχει γίνει θέμα εκατοντάδων — ή μάλλον χιλιάδων — άρθρων, δοκιμίων, έργων, κριτικών κ.ά. Η Λιλή Ζωγράφου, συμπατριώτισσά του δημοσιογράφος και συγγραφέας, στό βιβλίο της: «Νίκος Καζαντζάκης, ένας τραγικός», εκφράζει μιά έντονη και ισχυρά τεκμηριωμένη κριτική διάθεση, άπέναντι σέ όρισμένες πλευρές της ζωής και της φιλοσοφικής τοποθέτησης του Καζαντζάκη, πού πραγματικά άείζουσαν τόν κόπο νά συζητηθούν, καθώς άποτελούν τόν καρπό μίς πολύμοχθης εργασίας. Με τήν εύκαιρία της δεύτερης έκδοσης του βιβλίου της Λιλή Ζωγράφου, σέ μιά συνάντηση πού είχαμε μαζί της, θελήσαμε νά συζητήσουμε τίς άπόψεις πού εκφράζει σ' αυτό, σχετικά μέ τό έργο του Κρητικού συγγραφέα.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Από τό δοκίμιο σας γιά τόν Καζαντζάκη, προκύπτει καθαρά πώς γράφοντας αυτό τό βιβλίο, ύπηρετούσατε μιά συγκεκριμένη σας ιδέα. Είναι γεγονός αυτό;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: «Ας πούμε, ναι. Πρέπει, όμως, γιά νά γίνει σαφές, νά σας θυμίσω, πώς ήταν γιά μίς, τους τότε νέους, τά χρόνια εκείνα. Γιατί τά μυθιστορήματα του Καζαντζάκη κυκλοφορούσαν άμέσως μέ τή λήξη του παγκόσμιου πόλεμου. Κι όσο αύγαταινεί ή φήμη του, παράλληλα, πεφτει βαριά άπάνω στην Έλλάδα ή συνέπεια του έμφύλιου πόλεμου. Τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι χιλιάδες εξόριστοι, ή τρομοκρατία, ή καχυποψία κι ένας έντεχνος διαχωρισμός των καλών «εθνικοφρόνων» και των αντίχριστων κομμουνιστών. Ταυτόχρονα, ενώ ή επίσημη διανόηση όποσιωπά (άπό φθόνο φαντάζομαι) τήν όλο και πιά έντονη παρουσία του Καζαντζάκη, μιά άνεπίσημη, αλλά άποτελεσματική διαφήμιση γύρω από τά έργα του, άπλώνεται σ' όλόκληρη τήν Έλλάδα. Ο πλούσιος λόγος του Κ. κάνει αυτόν τόν μεγάλο παραμυθά συναρπαστικό. Ίσως ό γιγαντισμός πού χαρακτηρίζει τους ήρωές του νά ναι ένα αντίδοτο γιά τήν ήττα μας. Δέν ξέρω.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Πώς έξηγεíte εσείς πώς κανείς δέν γράφει τότε ύπέρ ή κατά του Κ;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Από τή μιά ό φθόνος του κατεστημένου διανοούμενου, πού έξουδετερώνεται μέ τήν πρωτοφανή γιά τά ελληνικά χρονικά κυκλοφορία των βιβλίων του Κ. Ούτε πιστεύω πώς όλοι αυτοί ήταν σέ θέση ν' άντιμετωπίσουν τό πρόβλημα σάν θετική ή άρνητική προσφορά. Αυτό άποδείχτηκε άπό τους ύμνους πού του γράψαν όλοι άμέσως μετά τό θάνατό του. Αυτό ήταν κάτι πού μέ ξάφνιασε. Παρά τό ότι θυμώσα μέ έναν γνωστό κομμουνιστή, θαρρώ τόν Κορνάρο, πού έγραψε άνεπιφύλακτα έναντίον του. Άπάντησα μάλιστα κιόλας μ' ένα δημοσίευμα, ρωτώντας γιατί περίμενε τόν θάνατό του νά τόν κατηγορήσει.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Γιατί θυμώσατε;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Μά γιατί χιστευα πώς αυτό έπρεπε νά γίνει ένωριτερα. Είχα ήδη άρχισει νά όρμιάζω και νά σκέπτομαι ίσως λιγότερο μονοκόματα. Στην περίοδο ενός πολύμορφου αντιλαϊκού μετώπου και της χυδαίας αντικομμουνιστικής πολεμικής, εκτός από τήν τρομοκρατία, τά «χριστιανικά» σήριαλς και οι ιδιόμορφοι προβληματισμοί του Κ. κολλούσαν γάντι, μιά και τό μέγα σύνθημα της έποχής ήταν ό κίνδυνος πού διέτρεχε ή θρησκεία και ή οικογένεια άπό τήν κομμουνιστική ιδεολογία. Όλοι εκείνοι οι Καζαντζακικοί ήρωες, οι θυσιαζόμενοι καλοί και οι άπληστοι κα-

κοί, άποπροσανατόλιζαν έξυπνα τους χιλιάδες άναγνώστες, κυρίως τους νέους, πώς τάχα ό Κ. ήταν κομμουνιστής. Τό ότι, όμως, οι θυσίες, οι αυτοθυσίες, οι άσκητισμοί, ή άπάρνηση των αγαθών κλπ., περνούσαν μέσα άπό τό Θεό άπό θαύματα και μέσα άπό διαδικασίες χριστιανικών συνεδίσεων, αυτό κανείς δέν τό υπογράμμισε, ούτε έδειχνε νά τό προσέχει. Σέ όλα τά βιβλία του Κ. δέν άμφισβητείται ό χριστιανισμός, αλλά εκείνοι πού τόν εκπροσωπούν, οι φορείς του. Ο χριστιανισμός, λοιπόν, άδίκείται, κατά τόν Καζαντζάκη, άπό κάποιους χριστιανούς άσπλαχνους, άκόμα και παπάδες. Ένώ οι άγνοί άνθρωποι του βουνού και της στάνης, αυτοί διανοούντα ύψηλά. Αυτό φτάνουν στή θυσία κλπ. Συμπέρασμα; Η ταπεινοφροσύνη, ή νηστεία ή καρπαζιά, ή στέρηση, ίδού ό άγνός, ό καθαρός και δικαίος.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Νομίζετε ότι αυτά δέν τά άντιλαμβάνονταν ή νεολαία;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Μήν υπερτιμάμε τίς δυνατότητές μας. Είμαστε ήμίμαθεσι άπό μιά έπιτήρηδες άνάτηρη παιδεία πού μίς δίνουν. Ο άνθρωπος ξεπέφτει έξ άλλου εύκολα στή νοσηρότητα, σάν νά δρικόκεται σέ κοινωνικό μαρσάμο — όπως τότε — και σέ άδιέξοδο. Η Ρωμισούνη όλη ζούσε κεινή τήν περίοδο τό συνειδησιακό της άδιέξοδο. Από τή μιά ένας άδόλαμπος αντίστασιακός άγώνης κι άπό τήν άλλη, οι εκατόμβες εκείνων πού τόν πραγματοποιήσαν ή ό έξοστρακισμός εκείνων πού έπιζούσαν. Σ' αυτόν τόν πανικό των πραγματικά άγώνων άγωνιστών, τού τί είναι έπιτέλους ήθικό ιδανικό και τί κατάπτυση προδοσία, έρχεται ένας Καζαντζάκης και σου λέει: Ψάξε τόν καλό παπά, ύπάρχει. Ψάξε τό μεγαλόφυχο πλουσιόπαιδο, ύπάρχει και σέ άναζητά, έσένα τόν πειναλέο, γιά νά μοιραστεί τήν πείνα σου... μιά και μακάριοι οι φτωχοί! Στερήσου τα όλα, άκόμη και τόν έρωτα... Α, όχι! Ο Κ. άνάμεσα σέ όλα τούτα, προσπαθεί νά πλασάρει τήν σεξουαλική του άνάτηρία σά θεσμό ζωής και σωτήριο ιδανικό. Φτάνει! Μόλις ώριμας, δίπλα σ' ένα παιδί πού μεγαλώνει και πού μαζί του μέ τριγύριζαν πολλά παιδιά, πού άπό τά δώδεκα τους διάβαζαν ήδη Καζαντζάκη. Τότε τόλμησα.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Ήταν τόλμημα;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Ασύλληπτα. Παρά τό ότι ή κριτική μου γράψε ύμνους.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Νομίζετε ότι ό Κ. μπορεί νά βλάψει;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Αντιστρέφω τήν έρώτηση: Τί άφήνει ό Κ. άφού τόν διαβάσουμε. Τί δημιουργήσε; Ίδεολογία, σχολή; Κακό δέν κάνει, όταν όμως τόν δούμε σωστά. Ένας νεαρός Κρητικός φοιτητής έλεγε, μέ τήν εύκαιρία της επανέκδοσης, ότι θά 'θελε πολύ νά μέ γνωρίσει, γιά νά μέ σπάσει στό ξύλο. Μοναπωλίκος, βλέπετε, τήν αγάπη. Άπ' όλες τίς θαυμάσιες κριτικές πού μου γράψαν στήν πρώτη έκδοση, μιά γυναίκα, ή Άλκης Θρύλος, έ-

γραψε: «Μόνο ένας άνθρωπος πού αγάπησε πάρα πολύ κάποιον, μπορεί νά φτάσει τόσο βαθιά μέσα του». Και είναι γεγονός, ότι τόν αγαπούσα πάρα πολύ. Χάρη στό ταλέντο του και τόν θαυμαστό του λόγο κρύφτηκε ένας τραγικός άνθρωπος, στερημένος άπό τήν αγάπη πού είχε ανάγκη ή αλήθεια του και τό τρομοκρατημένο παιδί πού κουβαλούσε μέσα του μιά ζωή. Τήν αγάπη αυτή τήν πρόσφερα έγώ και στόν ίδιο και σ' όποιον διαβάσει καλόπιστα τήν μελέτη μου γ' αυτόν. Γιατί μέσα άπό τό βιβλίο μου ό Κ. άποκτά τίς ανθρώπινες του διαστάσεις. Και ή πραγματικότητα είναι πολύ πιο θετική και διδακτική άπό όποιον μύθο. Η αγανάκτησή μου, σκόπευε πιά πίσω άπ' αυτόν: Έκμεταλλεύτηκε αυτό τό πανελλήνια γνώριμο «άντικείμενο», τόν Κ., γιά νά καταγγείλω τό έγκλημα: τόν στραγγαλισμό της προσωπικότητας του παιδιού άπό τόν άπάνθρωπο άφέντη - πατέρα.

ΟΔΗΓΗΤΗΣ: Όστε ό Κοπετών Μιχάλης δέν ήταν γιά σας μύθος;

Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ: Σέ πολλά σημεία, ναι. Αλλά σας βεβαιώνω πώς ή δική μου γενιά, πού μεγάλωσε κατά τό μεσοπόλεμο, δέν δοκίμασε πολύ μαλακότερη αντιμετώπιση, άπ' ό,τι ό Κ. μισό αιώνα πριν. Και πρέπει νά σας όμολογήσω πώς αυτό είναι

πού δέν συγχώρησα στόν Κ.: τήν ύποταγή του. Μιά ύποταγή όχι έξωτερική, μά ούσιαστική, βαθύτατη. Μπορεί νά ύποταχθεί κανείς σέ εύτελεις έξωτερικούς παράγοντες πού κάποτε είναι τό ίδιο ισχυροί, όσο και ή πιά άπάνθρωποι δία. Αλλά τό νά έκραγείς μέσα σου, μετρώντας μέ τά μέτρα τους εκείνους πού σε καταπιέζουν, μά αυτό είναι τό πιο φυσικό, αλλά και τό πρώτο βήμα γιά τήν κατάκτηση της έλευθερίας. Τό νά συνειδητοποιήσεις τό άνόστημα τού αντίπαλου σου και, κυρίως, νά σταθμίσεις άν αξίζει νά τόν θεωρείς αντίπαλο. Ο Καζαντζάκης τί έκανε; Συντριμμένος άπό τή χτηνώδη σκληρότητα του πατέρα του, μάς λένε, πολύ μικρός άκόμη, έσφιξε τή γραβιά του και κόνιτνας τόν ουρανό φώναξε: «Θεέ μου και κάνε με θεό». Πολύ φυσικό, σάν είσαι παιδί. Στά σαράντα του χρόνια, πηγαίνει στή Ρωσία του '25 σίγουρος πώς ό ρούσικος λαός θ' άφήνε κάτω τίς αξίνες και θ' άκούσε τό κήρυγμα του. Και μιά κι αυτό δέν συμβαίνει, άπορίπτεται τή Ρωσία και τόν κομμουνισμό και κρατάει τόν Μεσία έαυτό του, πού θά περιφέρει μιά ζωή ψάχνοντας νά τόν στεγάσει. Ο Μεσίας πού φτιαξε μέσα του, ξερετε ποιός ήταν; Εκείνος πού θά νικούσε τόν πατέρα του. Αυτό ήθελα νά δούμε όλοι ξεκάθαρα. Μπαίναμε σέ μιά καινούρια περίοδο της Ιστορίας.

Πάρτε δραστήρια μέρος στην προσυνεδριακή συζήτηση

ΕΚΕΙ ΨΗΛΑ... στον Ύμηττο

Ο Δήμος Ύμηττου στή πλίσια της ίδρυσης του πνευματικού του κέντρου όργανώνει λαϊκή πολιτιστική έκδήλωση στόν φιλοπόδο Όμιλο Ύμηττου (ΦΟΥ). Τ' Σάββατο 28.1. ώρα 7μ.μ. γιά τήν ένίσχυση το θεάτρου Ύμηττου. Συμμετέχουν οι καλλιτέχνες: Ηλίας Ανδριόπουλος, Μαρία Δημητριάδη, Γιάννης Κούτρας, Γιώργος Μεράτζας, Θάνας Ιικρούτσικος, Χρύσανθος Μουζακίτης, Θόδωρος Δόβας, Λάκης Χαλκιάς και τό συγκρότημα «Ταμπούρης».

Στους κινηματογράφους **ΕΛΛΗ και ΙΛΙΟΝ** προβάλλεται τό άριστούργημα τού Μ. Ντονακόι: «ΕΤΣΙ ΔΕΘΗΚΕ Τ' ΑΤΣΑΛΙ» βασισμένο στό θρυλικό μυθιστόρημα τού Ν. Οατρόβσκη: «Πώς δενότανε τ' ατσάλι». Ένα φίλμ γιά όλους τους νέους.

ΣΤΗ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Χαρακτικά Πασκαλέφσκη

Ένας νέος χαρακτήρ, ό Σπάρτακος Πασκαλέφσκη, γεννημένος στή Βουλγαρία άπό γονείς Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, εκθέτει μερικά δείγματα της πρόσφατης δουλειάς του στό πατάρι της «Σύγχρονης Έποχής», Ακαδημίας 78.

Ο Πασκαλέφσκη γεννήθηκε τό 1947 και τέλειωσε τήν Ακαδημία Καλών Τεχνών τό 1971. Έχει πάρει μέρος σέ δεκάδες εκθέσεις άτομικές, είτε όμαδικές στή χώρα του και στό έξωτερικό. Πολλές άπό τίς εκθέσεις του στή Βουλγαρία όργανώθηκαν άπό τή Δημητροφική Κομσομόλ σέ έπαρχιακές πόλεις, εργοστάσια κλπ.

Ο Πασκαλέφσκη έπεξεργάζεται κύρια τό σύγχρονο και ιστορικό επαναστατικό θέμα, άποκαλύπτοντας άβίαστα στό θεατή τόν κεντρικό πυρήνα του. Στή «Σ. Έποχή» εκτίθενται, άνάμεσα σ' άλλα και 7 έργα μέ θέματα παρμένα άπ' τήν «Άληθινή άπολογία τού Σακράτη» τού Κ. Βάρναλη. Ο Σπάρτακος Πασκαλέφσκη είναι ένας άπ' τους χιλιάδες νέους Έλληνες, πού βρήκαν στίς σοσιαλιστικές χώρες, τή στοργή και τή φροντίδα γιά νά σπουδάσουν και νά άναδείξουν όλες τίς ικανότητές τους, δάξοντάς τις στήν ύπηρεσία του λαού.